वीवधः, पुं, पर्य्याहारः। परित आह्रियतेऽसौ धान्यतण्डुलादिः। (यथा, माघे। २। ६४।
"निरुद्धवीवधासारप्रसारा गा इव व्रजम्।
उपरुन्धन्तु दाशार्हाः पुरीं माहिष्मतीं दिषः॥")
मार्गः। पन्थाः। इत्यमरभरतौ॥ भारः। इति शब्दरत्नावली॥

वीवधिकः त्रि, (वीवधेन हरतीति। वीवध+"विभाषा विवधवीवधात्।" ४। ४। १७। इति ठन्।) भारवाहकः। इति सिद्धान्तकौमुदी॥

वीहारः, पुं, (विहरन्त्यत्रेति। वि+हृ+घञ्। उपसर्गस्य दीर्घः।) महालयः। स तु बुद्धमन्दिरम्। इति शब्दमाला॥ विहारः। इत्यमरटीका॥

वुग, इ त्यागे। इति कविकल्पद्रुमः॥ (भ्वा०-पर०-सक०-सेट्।) इ, वुङ्गते। इति दुर्गादासः॥

वुट, इ क त्रिलाम्। इति कविकल्पद्रुमः॥ (चुरा०-पर०-सक०-सेट्।) प्रथमस्वरी। इ, वुण्टयते। क, वुण्टयति। त्रितिर्हिंसा। इति दुर्गादासः॥

बु(बु)द्धिः, स्त्री, (बुध+क्तिन्।) आत्मनो गुणविशेषः। सा त्रिविधा यथा,—
"प्रवृत्तिञ्च निवृत्तिञ्च कार्य्याकार्य्ये भयाभये।
बन्धं मोक्षञ्च या वेत्ति बुद्धिः सा पार्थ सात्त्विकी॥
यया धर्म्ममधर्म्मञ्च कार्य्यञ्चाकार्य्यमेव च।
अयथावत् प्रजानाति बुद्धिः सा पार्थ राजसी॥
अधर्म्मं धर्म्ममिति या मन्यते तमसावृता।
सर्व्वार्थान् विपरीतांश्च बुद्धिः सा पार्थ तामसी॥"
इति श्रीभगवद्गीतायाम् १८ अध्यायः॥

बृ, क च वृतौ। इति कविकल्पद्रुमः॥ (चुरा०-पर०-सक०-सेट्।) क, वारयति। इति दुर्गादासः॥

बृ, ङ ग संभक्तौ। इति कविकल्पद्रुमः॥ (क्र्या०-आत्म०-सक०-सेट्।) संभक्तिः सेवनम्। ङ ग, वृणीते। वृणते हि विन्दध्यकारिणं गुणगुध्या स्वयमेव सम्पदः। इति दुर्गादासः॥

बृ, ञ वृतौ। इति कविकल्पद्रुमः॥ (भ्वा०-उभ०-सक०-सेट्।) ञ, वरति वरते। इति दुर्गादासः॥

बृ, न ग ञ वृतौ। इति कविकल्पद्रुमः॥ (स्वा०-क्र्या०च-उभ०-सक०-सेट्।) न ञ, वृणोति वृणुते। ग ञ, वृणाति वृणीते। वकारस्य दन्त्यत्वात् संवृणोति इत्यादौ नानुस्वारस्य मकारः। ओष्ठत्वाच्च युवूर्षतीत्यादौ ऋदिरणाविलूर्। न च दन्त्यस्य कथमोष्ठ्यकार्य्यमिति वाच्यं यतः स्वभावादोष्ठ्यस्य वकारस्य ओष्ठ्यकार्य्यं स्वाभाविकमेव। क्वचिद्दन्त्यमध्ये पाठः नह्येकवर्णस्योभयस्थानं सम्भवति। इति दुर्गादासः॥

बृंहणः, त्रि, (बृहि+ल्युः।) पुष्टिकारकः। यथा। संयावो बृंहणो गुरुः। इति शब्दचन्द्रिका॥

बृंहितं, क्ली, (बृहि+क्तः।) हस्तिगर्ज्जनम्। तत्पर्य्यायः। करिगर्ज्जितम् २। इत्यमरः॥ (यथा, महाभारते। ६। १८। २।
"शङ्खदुन्दुभिघोषैश्च वारणानाञ्च बृंहितैः।
नेमिघोषैः रथानाञ्च दीर्य्यतीव वसुन्धरा॥")

बृक, ङ आदाने। इति कविकल्पद्रुमः॥ (भ्वा०-आत्म०-सक०-सेट्।) ङ, वर्कते। वरीवृक्यते। इति दुर्गादासः॥

बृकः, पुं, (बृणोतीति। बृ+"सृवृभ्रस्जिभ्यः कक्।" उणा० ३। ४१। इति कक्।) कुक्कुरप्रमाणहरिणभक्षणशिशुः। घाँघ इतिख्यातः। हुण्डार इति हिन्दी भाषा। तत्पर्य्यायः। कोकः २ ईहामृगः ३। इत्यमरः॥ वत्सादनः ४ विरूकः ५ गोवत्सादी ६ छागभोजी ७ छागलाली ८ जनाशुगः ९। इति राजनिर्घण्टः॥ (यथा, भागवते। ३। १०। २३।
"श्वा शृगालो बृको व्याघ्रो मार्ज्जारः शशशल्लकौ॥")
काकः। इत्युणादिकोषः॥ (पोतकः। इत्युणादिटीकाधृतविश्वः। ३। ४१॥) वकवृक्षः। इति शब्दरत्नावली॥ शृगालः। इति हारावली॥ (यथा, मनुः। ८। २३५।
"अजाविके तु संरुद्धे वृकैः पाले त्वनायति।
यां प्रसह्य वृको हन्यात् पाले तत् किल्बिषं भवेत्॥"
"वृकैः शृगालप्रभृतिभिः।" इति मेधातिथिः॥) क्षत्रियः। अनेकधूपः। सरलद्रवः। इति भरतधृतरभसः॥ (तस्करः। इति निघण्टुः। ३। २४॥ *॥ वर्कते शत्रुप्राणानादत्ते इति। वृक आदाने+कः। वृकः। इति निघण्टुः। २। २०॥)

बृकदंशः, पुं, (बृकान् दशतीति। दन्श+अण्।) कुक्कुरः। इति हेमचन्द्रः॥

बृकधूपः, पुं, (बृकोऽनेकधूपः एव धूपः। बृकः सरलद्रवस्तत्प्रधानो धूपो वा।) नानासुगन्धिद्रव्यकृतदशाङ्गादिधूपः। तत्पर्य्यायः। कृत्रिमधूपकः २। इत्यमरः॥ वकधूपः ३। इति तट्टीका॥ सरलवृक्षरसः। टारपिन् इति भाषा। तत्पर्य्यायः। पायसः २ श्रीवासः ३ श्रीवेष्टः ४ सरलद्रवः ५। इत्यमरः॥

बृकधूर्त्तः, पुं, (धूर्त्तो बृकः राजदन्तादिवत् पूर्व्वनिपातः।) शृगालः। इति हारावली॥

बृका, स्त्री, अम्बष्ठा। इति रत्नमाला॥

बृकाची, स्त्री, (बृकस्याचीव अक्षि चिह्नं यस्याः।) चिरुत्। इति रत्नमाला॥

बृकारातिः, पुं, (बृकस्यारातिः।) कुक्कुरः। इति शब्दमाला॥

बृकारिः, पुं, (बृकस्यारिः।) कुक्कुरः। इति राजनिर्घण्टः॥

बृकी, स्त्री, पाठा। इति राजनिर्घण्टः॥

बृकोदरः, पुं, (बृकस्येवोदरो यस्य। यद्वा, बृकः बृकनामकोऽग्निरुदरे यस्य।) भीमसेनः। तत्पर्य्यायः। भीमः २ मरुत्पुत्रः ३ किर्म्मीरनिसूदनः ४ कीचकनिसूदनः ५ वकनिसूदनः ६ हिडिम्बनिसूदनः ७। इति हेमचन्द्रः॥ वकवैरी ८ मारुतिः ९। इति जटाधरः॥ अस्य व्युत्पत्तिर्यथा,—
"कथासु भीमसेनेन परिष्टः प्रतापवान्।
त्वया पृष्टस्य धर्म्मस्य रहस्यस्यास्य भेदकृत्॥
भविता स तदा ब्रह्मन् कर्त्ता चैव बृकोदरः।
प्रवर्त्तकोऽस्य धर्म्मस्य पाण्डुसूनुर्महाबलः॥
यस्य तीक्ष्णो बृको नाम जठरे हव्यवाहनः।
मया दत्तः स धर्म्मात्मा तेन चासौ बृकोदरः॥"
इति मात्स्ये ६५ अध्यायः॥

बृक्ण्यं, त्रि, (ब्रश्च+क्तः।) छिन्नम्। इत्यमरः॥ (यथा, सांख्यतत्त्वकौमुद्याम्।
"नहि पाणौ बृक्ण्ये स्नाने वा जाते कुमारी ऋतावाता वेति॥")

बृच, ङ वृतौ। इति कविकल्पद्रुमः॥ (भ्वा०-आत्म०-सक०-सेट्।) प्रथमस्वरी। ङ, बृचते वरं कन्या। इति दुर्गादासः॥

बृक्षः, पुं, (ब्रश्च छेदने+"सृजिदृशिभ्यां क्वन्।" उणा० ३। ६६। इति सः। स च कित्।
"बृक्ष वरणे। अतोऽप्यावृणोतीति बृक्षः इति सिद्धे प्रपञ्चार्थं ब्रश्चिग्रहणम्।" इति तट्टीकायां सुश्रुतदत्तः।) स्थावरयोनिविशेषः। गाछ इति भाषा। तत्पर्य्यायः। महीरुहः २ शाखी ३ विटपी ४ पादपः ५ तरुः ६ अशोकद्रुः ७ कुटः ८ सालः ९ पलाशी १० द्रुः ११ द्रुमः १२ आगमः १३। इत्यमरः॥ अगच्छः १४ विष्टरः १५ महीरुट् १६ कुचिः १७ स्थिरः १८ कारस्करः १९ नगः २० अगः २१ कुटारः २२। इति शब्दरत्नावली॥ विटपः २३ कुजः २४ वनस्पतिः २५ अद्रिः २६ शिखरी २७ कुटः २८। इति जटाधरः॥ कुञ्जः २९ क्षितिरुहः ३० अङ्घ्रिपः ३१ भूरुहः ३२ भूजः ३३ महीजः ३४ धरणीरुहः ३५ क्षितिजः ३६ शालः ३७। इति राजनिर्घण्टः॥ तस्य षड्जातिर्यथा,—
"कुरण्टाद्या अग्रबीजा मूलजास्तूत्पलादयः।
पर्व्वयोनय इक्ष्वाद्याः स्कन्धजाः सल्लकीमुखाः।
शाल्यादयो बीजरुहाः संमूर्च्छजास्तृणादयः।
स्युर्वनस्पतिकायस्य षड्डेते मूलजातयः॥"
इति हेमचन्द्रः॥
"संस्वेदजापि विज्ञेया वृक्षगोपशुजन्तवः।"
इत्यग्निपुराणम्॥

भद्रप्रदवृक्षा यथा,—
श्रीभगवानुवाच।
"आश्रमे नारिकेलञ्च गृहिणाञ्च धनप्रदः।
शिविरस्य यदीशाने पूर्व्वे पुत्रप्रसूरः॥
सर्व्वत्र मङ्गलार्हञ्च तरुराजो मनोहरः।
रसालवृक्षः पूर्व्वस्मिन् नृणां सम्पत्प्रदस्तथा॥
शुभप्रदञ्च सर्व्वत्र सुरकारो निशामय॥
बिल्वञ्च पनसञ्चैव जम्बीरो बदरी तथा।
प्रजाप्रदञ्च पूर्व्वस्मिन् दक्षिणे धनदस्तथा॥